

Kübra Nazim qızı Mehtiyeva

Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universitetinin müəllimi

<https://orcid.org/0009-0009-0097-049X>

[https://doi.org/10.69682/arti.2024.91\(5\).42-45](https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(5).42-45)

MÜASİR TƏHSİL SİSTEMİNDƏ YENİYETMƏLƏRİN İNTELLEKTUAL VƏ FƏRDİ İNKİŞAFININ NƏZƏRƏ ALINMASI

Кюбра Назим гызы Мехтиева

преподаватель Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

УЧЕТ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО И ИНДИВИДУАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ПОДРОСТКОВ В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Kubra Nazim Mehtiyeva

teacher of the Azerbaijan State Pedagogical University

CONSIDERATION OF ADOLESCENTS' INTELLECTUAL AND PERSONAL DEVELOPMENT IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM

Xülasə. Məqalədə müasir təhsil sistemində yeniyetmələrin intellektual və fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasından bəhs edir. Təhsil cəmiyyətin vəziyyətini və onun inkişaf istiqamətini əks etdirməklə yanaşı, ona güclü təsir göstərmək imkanlarından da istifadə edir. Halbuki təhsil elm və mədəniyyətin bir hissəsi kimi onun inkişafına təkan verən, şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərən əsas vasitədir. Yeniyetməlik dövründə olan uşaqların intellektual və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla təhsil sistemində daha effektiv nəticə almaq mümkündür.

Açar sözlər: məktəb, təhsil, şagird, psixologiya, intellektual, fərdi, pedagoji psixologiya

Аннотация. В статье повествуется об учете интеллектуальных и индивидуальных особенностей подростков в современной системе образования. Образование не только отражает состояние общества и направление его развития, но и использует возможности оказывать на него сильное влияние. Однако образование как часть науки и культуры является основным средством, способствующим ее развитию и влияющим на формирование личности. Получить более эффективные результаты в системе образования можно, учитывая интеллектуальные и индивидуальные особенности детей в период подросткового возраста.

Ключевые слова: школа, образование, ученик, психология, интеллектуальная, индивидуальная, педагогическая психология

Abstract. The article talks about taking into account the intellectual and individual characteristics of teenagers in the modern education system. Education not only reflects the state of society and its development direction, but also uses opportunities to exert a strong influence on it. However, education as a part of science and culture is the main tool that promotes its development and influences the formation of personality. It is possible to get more effective results in the education system by taking into account the intellectual and individual characteristics of children in the period of adolescence.

Keywords: school, education, student, psychology, intellectual, individual, pedagogical psychology

Təhsil cəmiyyətin vəziyyətini və onun inkişaf istiqamətini əks etdirməklə yanaşı, ona güclü təsir göstərmək imkanına malikdir. Hazırda təhsil paradiqmasında baş verən növbəti

yenilənmə insan cəmiyyətinin postindustrial dövrə keçidi ilə bağlıdır və bu proseslər mütəxəssisin peşəkarlığına olan tələbləri müəyyən edir. Gələcək mütəxəssislərin məktəb yaşından

başlayaraq peşəkar inkişaf prosesinin müxtəlif mərhələlərini keçməsi vacibdir. Post-sənaye dövründə lazımı mütəxəssis statusuna nail olmaq üçün tək-cə peşəkar bacarıqlara deyil, həm də tələb olunan yeni dövrü əks etdirən universal səriştələrə malik olmaq da vacibdir şərtlərdəndir.

Şəxsiyyətin intellektual imkanları daxili azadlıq və psixi sağlamlıq üçün zəruri şərt olmaqla, müasir insanın dəyişən sosial-iqtisadi şəraitə uyğunlaşmasına kömək edir və bütövlükdə cəmiyyətin inkişafında repressiv meyllərə müqavimət göstərir. Hal-hazırda, sürətlə dəyişən dünyada uşaq və yeniyetmələrin inkişafının təbiətinə yenidən baxılması məsələsi aktuallaşır, çünki onun fərdi mərhələlərinin psixoloji məzmunu, həssas və kritik dövrlər haqqında məlumatların yenilənməsi lazımdır. Bu, yaşa bağlı imkanları və məhdudiyyətləri başa düşmək və uşağa öz potensialını reallaşdırmaqda köməklik təşkil etmək üçün lazımdır.

Inkişafın bütün tərəfləri keyfiyyətcə yenidən qurulur, yeni psixoloji formasiyalar yaranır və formalaşır, şüurlu davranışın əsasları qoyulur, sosial münasibətlər formalaşır. Bu transformasiya prosesi yeniyetmə uşaqların bütün əsas şəxsiyyət xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir ümumi təhsil təşkilatlarında təhsil tədris materialının strukturunda və məzmununda əhəmiyyətli dəyişikliklər və mürəkkəbləşmə, onun həcmının artması ilə əlaqədardır ki, bu da gənc yeniyetmələrə olan tələblərin səviyyəsini artırır. Onlardan çevik, universal, koqnitiv fəaliyyətdə məhsuldar, aydın və idrak problemlərinin həllində müstəqil olmaları gözlənilir. Gələcəyə diqqət yetirmək, peşəkar və şəxsi müqəddəratını təyin etmək üçün məqsədlərin qoyulması idrak proseslərinin inkişafı da daxil olmaqla, zehni inkişafın bütün prosesində əks olunur.

Yeniyetməlik idrak inkişafının xüsusi bir mərhələsidir, bu dövrdə uşaqların intellektual mexanizmlərinin düzgün şəkildə dəyişdirilməsi və "böyük tipli" intellektin formalaşması baş verir. İntellektual sahənin yenidən qurulması özünüdərkətmə və özünütənzimləmə strukturunun formalaşması üçün əsasdır, mənəvi inkişafa əhəmiyyətli təsir göstərir, həmçinin yeniyetmə böhranının adekvat gedişatına kömək edir.

Yeniyetməlik və onun xüsusiyyətləri bütün dövrlərdə tədqiqatçıların diqqətini cəlb edən əsas mövzulardan olmuşdur. Bununla belə,

əsas maraq ilk növbədə yeniyetməlik dövründə baş verən anatomik və fizioloji dəyişikliklər və onun emosional-iradi sferanın inkişafına təsiri, həmçinin yeniyetmənin özü və ətrafındakı insanlar, həmyaşıdları və böyüklərlə münasibətləri haqqında və sosial mühitdə tutduğu yeri haqqında təsəvvürlərindəki dəyişikliklərdir. Bu, dövrdə yeniyetmələrin təhsil fəaliyyətindən şəxsiyyətlərarası ünsiyyət sferasına yönləndirilməsinin səbəbi aparıcı fəaliyyət növündə dəyişməsi ilə əlaqədardır; Eyni zamanda, yeniyetməlik dövrünün ən vacib aspektlərindən biri - intellektual inkişafın dinamikası, əksər hallarda kənardadır.

İbtidai məktəb və yeniyetməlik uşaqlarının intellektual və şəxsi inkişaf dinamikasının izlənməsi nəticəsində belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, 7 yaşdan 14 yaşa qədər olan uşaqların intellektual və şəxsi inkişafı heteroxroniya və qeyri-bərabərliklə xarakterizə olunur ki, bu da psixi funksiyaların və xassələrin yetişməsinin hər bir fərd üçün müxtəlif sürətdə və vaxtda baş verməsi ilə xarakterizə olunur.

İxtisaslaşdırılmış təlim və onun intellekt göstəricilərinin dinamikasına təsiri ilə bağlı araşdırmalar xüsusi maraq doğurur, çünki müxtəlif təlim modellərini, xüsusən də riyaziyyat üzrə bir sıra kitablarda həyata keçirilən zənginləşdirmə modelini araşdırdıqda görürük ki, fizika, riyaziyyat təmayüllü siniflərdə oxuyan yeniyetmələrin idrak və şəxsi sahələrinin xüsusiyyətlərinin müqayisəli tədqiqi zamanı, Fizika və riyaziyyat kurslarında oxuyan tələbələr şifahi intellekt (xüsusilə analitik komponent) baxımından həmyaşıdlarından üstünlüklər, lakin qeyri-verbal intellekt baxımından onlardan geridə qalırlar.

Erkən yeniyetməlik dövründə intellektual sahədə baş verən mühüm yeniliklərdən biri nəzəri təfəkkürün inkişafıdır: gənc yeniyetmələr üçün alınan məlumatları ümumiləşdirmək, ayırayrı faktların arxasında ümumi qanunauyğunluqlar və faktlar axtarmaq vacibdir. Erkən yeniyetməlik dövrünün konkret olaraq intellektual sferaya olan tələbatını ödəmək üçün ümumi təhsil müəssisələrində verilmiş yaşın yaş xüsusiyyətlərini və intellektual təhsilin prinsip və vəzifələrini nəzərə almaqla intellektual təhsili təşkil etmək lazımdır.

İntellektual təhsil bu günün reallıqları və gələcəyin tələbləri ilə diktə olunan obyektiv ehtiyacdır. Bu gün iqtisadi və mədəni rəqabətdə o ölkələr qalib gəlir ki, gənc nəslin intellektual imkanlarının hərtərəfli inkişafı üçün şərait yaradılıb. Son illər ölkəmizdə intellektual inkişaf və təhsil probleminə çox böyük diqqət yetirilir. Gəlin intellektual təhsilin nə olduğuna baxaq.

İntellektual təhsil insanın dünya haqqında təsəvvürlərinin formalaşmasının təməli və şəxsi özünüinkişafının əsasıdır. Pedaqoji psixologiyada intellektual təhsil hər bir uşağa onun intellektual imkanlarını inkişaf etdirmək üçün fərdiləşdirilmiş pedaqoji yardımın göstərilməsini təmin edən təhsil prosesinin təşkili forması kimi qəbul edilir. İntellektual təhsilin iki aspekti var:

– uşağın intellektual fəaliyyətinin məhsuldarlığının artırılması (təhlil etmək, müqayisə etmək, ümumiləşdirmək, səbəb-nəticə əlaqələrini nəzərə almaq, araşdırmaq, öz biliklərini sistemləşdirmək, öz nöqtəyi-nəzərini əsaslandırmaq, yeni ideyalar yaratmaq və s. bacarıqlarını inkişaf etdirməklə).

– mentalitetin fərdi unikallığının artması (fərdi idrak meyillərinin, üstünlük verilən idrak üsullarının, tədris materialının seçimində seçiciliyin və s. nəzərə alınması əsasında).

İntellektual təhsilin nəticəsi fərdin yüksək intellektual potensialıdır - intellektual sistemin yeni fəaliyyət səviyyəsinə keçməsi üçün zəruri olan, fəaliyyəti müvafiq olan və ya müəyyən şərtlərdə yenilənə bilən şəxsi resurslardır. Şəxsiyyətin intellektual potensialı yeddi əsas amildən ibarətdir:

1. Fiziki və psixi sağlamlıq, özünə inam, özünə tənqidi münasibət.

2. Sağlam düşüncə və inkişaf etmiş təxəyyül ilə məntiqi təfəkkür.

3. Zehni fəaliyyət alqoritmlərindən aktiv istifadə, sürətli oxu texnikasına yiyələnmə, inkişaf etmiş diqqət, yaddaş.

4. Daim öyrənmək istəyi və bacarığı, o cümlədən şüuraltı səviyyədə.

5. Müəyyən bir mövzu sahəsində peşəkarlıq və kompetentlik (səriştə).

Kompetentlik müəyyən bir mövzu sahəsində səmərəli fəaliyyət üçün zəruri olan bilik və təcrübənin olmasıdır, peşəkarlıq isə insanların müxtəlif şəraitlərdə sistemli, səmərəli və

etibarlı şəkildə mürəkkəb fəaliyyəti yerinə yetirmək üçün xüsusi mülkiyyətidir.

6. Yüksək səviyyəli öhdəlik.

7. İnkişaf etmiş refleksiya – hadisələri və özünü kənardan görmək bacarığı, həmçinin ünsiyyətdə açıqlıq. Refleksiya insanın öz hallarını, hərəkətlərini və keçmiş hadisələrini təhlil etməyə (özünü təhlil etməyə) yönəlmiş əksidir. Eyni zamanda, düşüncə və özünü təhlilin dərinliyi fərdin təhsil dərəcəsiindən, əxlaqi hisslərin inkişafından və özünü idarə etmə səviyyəsiindən asılıdır. Refleksiya qısa şəkildə – “özü ilə söhbətdir”.

Ümumi təhsil müəssisəsində təhsil intellektual qabiliyyətlərin inkişafı və tərbiyəsi, intellektual potensialın artırılması üçün vasitə və üsullardan biridir və aşağıdakı komponentləri əhatə edir:

1. İradə, yaddaş növləri, təxəyyül və məntiqi təfəkkür, diqqət və qavrayış kimi psixi proseslərin inkişafı. Bu proseslər idrak və tərbiyə proseslərinin yaranması və formalaşmasını şərtləndirən əsas şərtlər kimi çıxış edir.

2. Tədris prosesi və əqli əməyin mədəniyyətinin formalaşdırılması və təşkili. Yalnız öyrənmə prosesinin özünü aydın başa düşmək biliyin yaxşı mənimsənilməsinə və nəticədə intellektual inkişafa kömək edir.

3. Ədəbiyyat və müxtəlif yeni növ informasiya texnologiyaları ilə işləməyə marağın stimullaşdırılması. Bunun üçün ilk növbədə şagirdlərin asudə vaxtının maneəsiz təşkili, müxtəlif kompüter otaqlarının və dərnəklərinin yaradılması məcburidir.

4. Təhsil alanların şəxsi keyfiyyətlərini də inkişaf etdirmək və formalaşdırmaq lazımdır. Bunlara müstəqilliyin inkişafı, dünyagörüşün genişliyi, erudisiya, yaradıcı olmaq bacarığı və müxtəlif həyat problemlərinin yaradıcı həlli daxildir.

Nəticə. Yeniyetməlik yaşının bütün yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, gənc yeniyetmələrin intellektual tərbiyəsinə və onların intellektual potensialının inkişafına və fərdi inkişafına kömək edən müəyyən təşkilati və pedaqoji şərait yaratmaq lazımdır.

Problemin aktuallığı. Hal-hazırda sənaye inkişafı və informasiya cəmiyyəti uşaqların sosial və peşə təhsili üçün getdikcə daha çox vaxt tələb olunmasına və müvafiq olaraq yeniyetməlik dövrünün genişlənməsinə səbəb olur. Yeniyetmə şəxsiyyətinin

inkişafı problemi inkişaf və təhsil psixologiyasının ən vacib problemlərindən biridir.

Problemin yeniliyi. Məqalədə yeniyetmə şəxsiyyətinin inkişafı, yeniyetməlik dövründə şagirdin intellektual və fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmaqla onun inkişafına təsir edən amillərdən bəhs edilir. Həmçinin məqalədə müasir təhsil sistemində

şagirdin inkişafı üçün vacib olan məqamlar ilə bağlı fikirləri diqqəti cəlb edir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə irəli sürülən fikirlər gənc tədqiqatçılar, ailələr, ümumtəhsil məktəblərində, ali təhsil, dərslər deyən müəllimlər və geniş ictimaiyyət üçün aktual və əhəmiyyətlidir. Həmçinin məqalədən mühazirə materiallarında istifadə etmək üçün uyğundur.

Ədəbiyyat:

1. Əlizadə, Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. / Ə. Əlizadə. – Bakı: Ozan, – 1998.
2. Əlixanova G.H. Təlim fəaliyyətində temperament tiplərinin nəzərə alınması: Metodik vəsait. – Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, – 2019.
3. Nemerimana M, Chege MN, Odhiambo EA. Risk Factors Associated with Severity of Nongenetic Intellectual Disability (Mental Retardation) among Children Aged 2–18 Years Attending Kenyatta National Hospital. *Neurol Res Int* [Internet]. 2018;2018:1–11.
4. Platt JM, Keyes KM, McLaughlin KA, Kaufman AS. Intellectual disability and mental disorders in a US population representative sample of adolescents. *Psychol Med* [Internet]. 2019 Apr 12;49(6):952–61.
5. Андреева И. Н. Структура и типология эмоционального интеллекта: автореф. дис. ... д-ра психол. наук. -Минск, 2020. -48 с.
6. Брушлинский А. В. Взаимосвязь процессуального и личностного аспектов мышления // Избранные психологические труды. -М., 2021. -С. 298-355
7. Организация интеллектуального воспитания подростков в общеобразовательной организации <https://core.ac.uk/reader/553023860>

E-mail: kubra7mehdiyeva@gamil.com

Redaksiyaya daxil olub: 13.09.2024.